

Úvodné slovo

...človek, ktorý chce prežiť, prispôsobí sa čomukoľvek
Arnošt Lustig

Nové číslo časopisu *Forum Historiae* predkladá čitateľom do pozornosti príspevky slovenských, českých a poľských historikov, ktoré odzneli v decembri 2008 v Banskej Bystrici, na medzinárodnej konferencii pod názvom *Rodina vo vojne: Stratégie prežitia a ich limity vo vojnových a povojnových podmienkach*.

Keď sme pripravovali toto podujatie v rámci širšieho výskumného projektu¹, nevedla nás k tomu určitá „módnosť“ rodinnej problematiky v rámci dejín každodennosti, ale snaha rozšíriť bádanie a posunúť poznanie o tak výsostne politickom fenoméne ako je vojna, a osvetliť ho aj z iných ako z vojensko-politických aspektov. Je príznačné, že aj v tomto zborníku publikované štúdie s vojenskou problematikou ponímajú vojakov ako občanov-jednotlivcov-členov rodinných kolektívov, ktorí v konkrétnom čase a priestore plnia úlohy v bojových útvaroch vojnuvedúceho štátu a ktorí z toho dôvodu neplnia, alebo plnia v deformovanej podobe roly, určené ich postavením v rodine. Ani v mapovaní rodinných osudov civilných osôb nejde, alebo aspoň primárne nejde o priame obete vojnových operácií a povojnových strastí, ale o dopad vojny na rodinu ako najmenšiu, najsúdržnejšiu a najzraniteľnejšiu jednotku spoločnosti.

Zvýšený záujem o túto problematiku – zaznamenaný napr. v dokumentaristike a umeleckých žánroch – vyplýva akiste aj zo skutočnosti, že vojna je jednoducho všade okolo nás. Dalo by sa povedať, že ak medzivojnové dvadsaťročie minulého storočia bolo celkom priliehavo označené za „krátky oddych medzi vojnami“, potom na začiatku dvadsiateho prvého storočia je vojna všadeprítomným faktorom, ovplyvňujúcim priamo či sprostredkovane naše myslenie, konanie, naše programy, naše životné stratégie.

Otázku, do akej miery bola slovenská spoločnosť po I. svetovej vojne pripravená na demokraciu položil už pred rokmi historik Ľubomír Lipták. Obsahuje v sebe viaceré roviny: ako bolo pripravené „personálne“ naplniť riadiace aparáty štátu, schopné plniť úlohy štátno-politickej agendy a ako bolo pripravené „mentálne“ prijať nový systém hodnôt, natoľko divergentný, niekedy stojaci v priamom rozpore s vžitými a v rodinnom prostredí po generácie

¹ Na spoločnom grantovom projekte VEGA č. 2/7183/27 *Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v dvadsiatom storočí* v súčasnosti pracuje riešiteľský tím z Historického ústavu SAV a Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Konferencia *Rodina vo vojne: Stratégie prežitia a ich limity vo vojnových a povojnových podmienkach* (2. – 3. 12. 2009, Banská Bystrica) a aktuálne číslo *Forum Historiae* sú výstupmi z uvedeného projektu.

upevňovanými kresťansko-konzervatívnymi hodnotami.

Ešte ďalším aspektom tejto otázky je: ako bolo Slovensko objektívne schopné a subjektívne ochotné integrovať sa do spoločného právneho, kultúrneho a etického rámca s českou spoločnosťou, ktorá bola v procese modernizácie bezpochyby ďalej.

Ak sa pýtame: Prečo slovenské masy akceptovali násilie a teror voči určitým skupinám obyvateľstva (nekresťanom, neslovákum...)? Prečo odmietali liberálne zásady v politickej, hospodárskej aj náboženskej oblasti? A naopak, prečo vcelku ochotne znášali direktívne metódy a spoliehali na zásah ústrednej štátnej moci pri riešení hospodárskych a sociálnych problémov? Prečo nechápali demokraciu ako zodpovednosť či spoluzodpovednosť za nový štát? Ponúka sa odpoveď: pretože boli nevedomé, politicky negramotné, podliehali vplyvu ideológií a nesvedomitých agitátorov sprava i zľava...

Takáto tautológia nás však znovu privádza k pôvodnej otázke pripravenosti na demokraciu. Možno ju teda upresniť: nakoľko účinné boli prostriedky a metódy, ktorými bola alebo mala byť menej vyspelá slovenská spoločnosť k demokracii vychovávaná? To nám pravdepodobne nepovedia pramene úradnej proveniencie, ani stranícka tlač či propagačné brožúry, ani iné ideologické dokumenty.

Štúdie a materiály, uverejnené v aktuálnom čísle *Forum Historiae*, sú výstupom z konferencie ***Rodina vo vojne: Stratégie prežitia a ich limity vo vojnových a povojnových podmienkach.*** Organizátorom konferencie sa, žiaľ, nepodarilo do programu zapojiť sociológov, demografov, etnológov a etnografov, ktorí by do historicky poňatej problematiky určite vniesli mnohé inšpiratívne pohľady. V jednej chvíli sme dokonca zapochybovali, či sa podarí podujatie vôbec usporiadať, keďže aj záujem historickej obce bol upriamený na „osmičkové“ výročia, s výsostne politickým obsahom. Keď sa ale prihlásila početná zostava z Poľska a keď zareagovali českí kolegovia, abstrakty avizovaných príspevkov ukázali, že týmto smerom sa u našich susedov celkom intenzívne hľadá a báda a že je teda aktuálne naštartovať, napr. formou medzinárodného vedeckého podujatia, želané prepojenie tzv. veľkých dejín štátov s mikrodejinami regiónov, aj s celkom individuálnymi, rodinnými dejinami. Prihlásené témy tiež umožňujú preklenúť celý časový oblúk: od vojny k vojne ... a napokon k ďalšej vojne, tak ako to bolo zámerom usporiadateľov, avizovaným v rozposlanej prvej výzve.

Vojna – vojnová situácia a s ňou spravidla spojený politický či národnopolitický prevrat, hospodársky i sociálny zvrät či rozvrät, ba revolúcia – zasahuje vskutku všestranne do života ľudí, a to na tých najcitlivejších a najzraniteľnejších miestach. Aby sme sa neutopili v bezbrehosti tejto atraktívnej témy, pokúsili sme sa usmerniť celé spektrum možností, ktoré ponúka, do jedného toku: na „stratégie prežitia“ jednotlivca či rodinného kolektívu v exponovaných podmienkach a hraničných situáciách, aké vojnový stav bezpochyby prináša. Ako teda chápeme „stratégie prežitia“? Termín „životné stratégie“ je výpožičkou zo slovníka

iných sociálnych vied; ide o to, nakoľko produktívnym môže byť pre historiografiu. Aj z pohľadu historika ide o viac či menej dlhodobé, rozhodne však perspektívne programy ľudí (tu: od vojny k vojne, od prevratu k ďalšiemu prevratu...), ako nielen fyzicky prežiť v tiesni, ale tiež ako sa vysporiadať s novou situáciou, ako v nej dosiahnuť určitú sebarealizáciu (vlastnú či prostredníctvom rodiny a príbuzenstva), a napokon, ide o životné rozhodovania, v akej viere či ideológii – náboženskej či politickej – majú vychovávať vlastné potomstvo.

Reálny život často spochybňuje ideologické kliše o „sebažertve“, obetovaní osobného života na taký či onaký oltár (vlasti, celku), o zasvätení najlepších rokov života službe (verejnosti, idey...). Toto je možné – a istotne sa tak dialo, deje a azda aj bude diať v životných programoch silných individualít. Nazdávame sa však, že z pohľadu naprostej väčšiny členov ktorejkoľvek spoločnosti je štandardným postojom v zložitej životnej situácii konformnosť, prispôbenie sa.

Pomerne dobre vieme zmapovať „životné stratégie“ politických a spoločenských elít, ktoré svoje zážitky, skúsenosti a postoje z prelomových čias – akými vojny určite sú – zachytili vo svojich denníkoch, či neskorších memoároch. Zaznamenávali ich s vedomím, či aspoň predstavou vlastného podielu na fungovaní povojnovej spoločnosti. Preto tiež príbeh uvedomelých, programovo zacielených osobností, ktoré mali určujúci zástoj, či aspoň zohrávali dôležitú úlohu v zlomových momentoch, je zákonite iný ako príbeh „šedej masy“. Je tiež oveľa menej relevantných prostriedkov, ako tento všedný, málo vznešený príbeh uchopiť a ako ho prerozprávať. Je napokon tiež otázkou, či vôbec stojí za to, aby bol prerozprávaný? Odradzujúci príklad predstavovali v nedávnej minulosti zle napísané dejiny „triednych bojov“ a vo všeobecnosti sociálnych zápasov. Naopak, zmysluplný príklad vysokej výpovednej hodnoty prinášajú hoci aj zábery vojnového fotografa a reportéra v najnovšej publikácii o Kosove.²

Interný metodologický seminár riešiteľov, ktorý sa uskutočnil v decembri 2007 ako prvý výstup spoločného výskumného projektu³, sa venoval využívaniu netradičných prameňov pri výskume sociálnych dejín a „mikrodejín“. Kládol si za cieľ zmapovať čo vieme a čo nevieme o metódach výskumu fenoménu každodennosti a ako ich vieme či nevieme, chceme či nechceme využívať v historickom bádani. Nejde len o metódu *Oral History*, o denníky, osobnú korešpondenciu a iné „ego-pramene“, ktoré väčšina historikov, pri uplatnení štandardnej historickej kritiky, považuje za (rovno)cenný zdroj informácií s oficiálnymi, úradnými dokumentmi. V menšej miere sa využíva ako prameň beletria, fotografia a film. Ale dobovú atmosféru v pôsobivej skratke odrážajú napríklad piesne: či už ľudové, sezónne šlágre alebo „agitky“, príslovia a porekadlá, bon-motty, epigramy a nadovšetko vtipy; sú vždy a všade okolo nás a tie posledne uvedené sú nielen určitým barometrom nálad, ale aj dosť spoľahlivým ukazovateľom otvorenosti danej spoločnosti. Akonáhle ich však chceme využiť pre konkrétny výskumný zámer, zisťujeme, ako

² Bán, Andrej. *Kosovo*. Bratislava : Slovart 2008.

³ Seminár sa konal pod názvom *Rodina vo vojne a po vojne. Netradičné pramene pre výskum sociálnych dejín a „mikrodejín“ (možnosti a úskalía využitia)*.

ťažko je ich sústrediť, roztriediť a urobiť z nich analyzovateľný a verifikovateľný súbor.

V nasledujúcom roku 2008 sa uskutočnilo medzinárodné podujatie pod názvom ***Rodina vo vojne: Stratégie prežitia a ich limity vo vojnových a povojnových podmienkach***, ktorému je venované najnovšie monotematické číslo *Forum Historiae*. Želaným cieľom rokovaní konferencie bolo zachytenie a analýza zmien v životných stratégiách, resp. stratégiách prežitia rodín a ich odlúčených častí v každodennej realite, akú prinášala vojna a bezprostredne povojnové podmienky. Išlo predovšetkým o tri veľké vojny, ktoré poznamenali tvár 20. storočia (prvá svetová, druhá svetová a „studená“), no organizátori umožnili v propozíciách potenciálnym účastníkom rozšíriť svojimi príspevkami vymedzenú problematiku o relevantné témy z dejín rodiny či sociálnych dejín, poprípade o sondy do dejín každodennosti v období vojny.

Podujatie sa uskutočnilo v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici, ktorá bola spolu s Historickým ústavom SAV a banskobystrickou Fakultou humanitných vied Univerzity Mateja Bela aj jeho spoluorganizátorom (s podporou Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV).

Účastníci zastupovali viaceré významné vedecké inštitúcie zo Slovenska, Poľska a Českej republiky: Historický ústav SAV, Fakultu humanitných vied Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe, Vojenský historický ústav v Prahe, Univerzitu Hradec Králové, Univerzitu Mikuláša Kopernika v Toruni a Univerzitu v Opole.

Chronologicky sa príspevky vzťahovali k dejinám 20. storočia, z geografického hľadiska zahŕňali predovšetkým strednú Európu, Rusko a Veľkú Britániu. Referáty charakterizovala pestrosť metodologických prístupov k nastoleným problémom: od dejín každodennosti, cez sociálno-historické pohľady či diskurzívnu analýzu až po klasické politicko-historické perspektívy. Tomu zodpovedala aj rôznosť typov historických prameňov využitých pri spracovaní tak širšie koncipovaných či generalizujúcich tém, ako aj sond do života rodín v čase vojny a po vojne. Popri referátoch vychádzajúcich z tradičných prameňov inštitucionálnej proveniencie, nechýbali príspevky opierajúce sa o pramene osobnej povahy – korešpondenciu, denníky či memoáre. Tým do veľkej miery napĺňali aj metodologické ciele grantového projektu, vytýčené predovšetkým na teoretickom seminári na konci prvého roku riešenia.

Referujúci prezentovali široké poňatie problematiky „rodiny vo vojne a po vojne“; zaoberali sa problémom utečencov, vysídľovania a migrácie všeobecne, fenoménom vojnových zajatcov a internácie, civilným životom vo vojnových zónach, ako aj špecifickými problémami v armáde či légiách, peripetiami rodinného života a osudov rodín politických elít. Príspevky z rôznych aspektov zohľadňovali aj osobitne rodovú tematiku mužov, žien a detí vo vojne. Bloky referátov, zoskupených chronologicky sa striedali s podnetnými diskusiami k jednotlivým obdobiam. V publiku boli prítomní popri predstaviteľoch usporiadateľských inštitúcií zástupcovia ďalších historických pracovísk, ako Historický ústav Akadémie vied Českej

republiky, Vojenský historický ústav v Bratislave, Múzeum SNP v Banskej Bystrici a v neposlednom rade učiteľia aj študenti domácej Univerzity Mateja Bela. Fundované publikum významne prispelo k ďalšiemu skvalitneniu konferencie podnetnou diskusiou k jednotlivým príspevkom ako aj všeobecnými poznámkami na záver konferencie.

Dva rokovacie dni, počas ktorých odznelo sedemnást' príspevkov v troch jazykoch, nemohli vyčerpávajúco pokryť mnohovrstevnú tému „rodina vo vojne“; o to viac, že v slovenskej historiografii je táto problematika *terra incognita*. Z časových dôvodov boli organizátori nútení upraviť rokovací program a dať prednosť najmä zahraničným účastníkom, takže niektoré prihlásené príspevky neboli prednesené.⁴ Referáty mohli načrtnúť a osvetliť len niektoré problémy, poukázať len na niektoré plodné prístupy a cesty, po ktorých sa dá k téme priblížiť a uchopiť ju. Na to v diskusii poukázali samotní referenti, ako aj účastníci konferencie z radov publika. Nové zaujímavé súvislosti a zatiaľ nepodchytené aspekty sa vynárali v priebehu podujatia. Zostavovatelia preto len uvítali ponuku ďalších autorov prispieť výsledkami vlastných bádání do pripravovanej kompletnejšej knižnej publikácie.⁵

Xénia Šuchová a Juraj Benko, zostavovatelia

Forum Historiae 1/2009: Rodina vo vojne

Obrázok na titulnej strane: Skupina evakuantov z Banskej Bystrice v čase vpádu vojsk Maďarskej republiky rád v júni 1919, medzi nimi i rodina Terézie Vansovej.

Zostavovatelia: PhDr. Xénia Šuchová CSc.
Mgr. Juraj Benko, PhD.

Preklady do slovenčiny: PhDr. Gabriela Gombalová
Mgr. Veronika Harmatová
Mgr. Karol Hollý, PhD.
Samuel Marec
Martin Profant

Preklady do angličtiny: PhDr. Svatava Šimková, PhD.

© Historický ústav SAV 2009

⁴ V predkladanej elektronickej podobe uverejňujeme len príspevky ktoré odzneli priamo na konferencii a ktoré autori odovzdali zostavovateľom do redakčnej uzávierky.

⁵ Pri zaradení textov do jednotlivých rubrik aktuálneho tematického čísla „Rodina vo vojne“ bolo určujúcim kritériom zameranie autorov na rodinnú a rodovú problematiku, spravidla s využitím ego-pameňov. Do časti Materiály zostavovatelia zaradili príspevky, ktoré zohľadňujú dopad vojny na civilné obyvateľstvo vo všeobecnosti, resp. na niektoré sociálne vrstvy či skupiny obyvateľstva, danú problematiku však skúmajú predovšetkým z politického a nacionálneho hľadiska, na základe dokumentov úradnej proveniencie. Sem sme zaradili aj príspevky z oblasti hospodárskych, sociálnych a kultúrnych dejín.